Ömer el-İspirî'nin Husûnu'l-Metâlib Adlı Risâlesinde Letâif ve Makamların Sembolik Anlatımı

Arş. Gör. Osman Nuri KARADAYI

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1. Husûnü'l-Metâlib'in Tanıtımı

Husûnü'l-Metâlib Tarih, Mantık, Fıkıh, Tefsir, Kelâm, Arap Dili ve Belagati gibi çeşitli alanlarda eserler kaleme alan Ömer b. Ali el-İspirî'nin tasavvuf alanında yazmış olduğu bir risâlesidir. Bu risâlenin çeşitli zamanlarda yazılan beş nüshası mevcuttur[1]. Müellifin belirttiğine göre bu risâle, kaleme aldığı bütün risâleleri içerisinde on beşinci risâlesidir[2]. On dördüncü risâlesi olan Zübtedü Feyzi'l-Erhâm fi Şerh-i Hizbi'l-A'zam adlı risâlesini yazarken yaptığı bazı okumalardan sonra bu risâleyi yazmaya karar vermiştir ki kanaatimizce çeşitli alanlarda risâleler yazan müellifin tasavvufa yönelmesinde bu risâlenin önemli bir payı vardır. Ayrıca müellifin doğum tarihini 1120/1709 olarak kabul edersek bu risâleyi 1180/1766 yılında 57 yaşında, hayatının olgunluk döneminde yazdığı anlaşılmaktadır[3].

Risâlede Seyyidü't-Taife ve Senedü'l-Evliya olarak bilinen Cüneyd-i Bağdadî'nin ilmi-i ledünnî, Cürcânî'nin ise müşahede hakkındaki ifadelerinden iktibâsla bazı tetkikler yapılmıştır. Ayrıca İmam Gazzalî'nin İhyau Ulumi'd-Din, İmam Münavî'nin el-Kevâkibü'd-Dürriyye, İmam Şa'ranî'nin Tabakâtu'l-Kübrâ, İmam Kuşeyrî'nin Risâletü'l-Kuşeyrîyye, Necmüddin Kübrâ'nın Usûlu Aşere[4] ve Sühreverdî

1 Risâlenin nüshaları: Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, no: 3808, 61-69 vr.; Halet Efendi, no: 803, (istinsah tarihi: 1180/müellif hattı), 18 vr.; İbrâhîm Efendi, no: 477, 14 vr.; İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Arapça, no: 1010, (istinsah tar.: 1181), 16 vr.; İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Arapça, no: 883, (istinsah tar.: 1185), 20 vr. Çalışmamızda İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Arapça, no: 883, (istinsah tar.: 1185) nüshası kullanılmıştır.

2 Bu risâleden önce şu risâleleri kaleme almıştır. *Ferhatü'l-Fuâd, Risâletü'l-Cûdiyye, Risâletü'l-Mu'cize, Risâletü Cem'ul-Meârib, Ferhu'z-Zâhidin, Risâletü'l-hamdiyye, Risâletü Mu'înü'l-İhvân fil Mantık, Risâletün Sehliyyetün fi Beyâni Suğrâ Sehleti'l-Husûl, Risâletün İftirâdiyyetün bi Beyâni Reddi'l-Eşkâli's-Selâseti ile'ş-Şekli'l-Evveli, Risâletün Fi Beyân-i İhtimâlâti'l-Kıyâsi'l-İstisnâî, Risâletün min İlmi'l-Ferâiz, Risâletü Ezkâri'l-Hacc, Risâletü Şerhi't-Takrîz, Zübtedü Feyzi'l-Erhâm fi Şerh-i Hizbi'l-A'zam.* Bkz.: Ömer b. Ali el-İspirî, *Husûnü'l-Metâlib,* İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Arapça, no: 883, vr. 13b-14b.

3 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 13a.

4 Risâlede bu eser *"Fadıl Kübrâ'nın Tarikat'ı"* şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifadeden Usûlu Aşere'yi

Avârifu'l-Ma'ârif adlı eserleri ismen zikredilmişdir. Ayrıca Zeynüddin el-Hâfî şeyh-i kâmil, mürşid-i mükemmil şeklinde övücü ifadelerle vasf edilmiş ve ondan ihlas konusunda iktibâs yapılmıştır.

Ömer el-İspirî risâlenin başında velilerin kitaplarını okuduğunu, bu eserlerden kıymetli bilgiler elde ettiğini sonra da onları bir hedef doğrultusunda derleyip risâle haline getirdiğini, *Husûnu'l-Metâlib* ismini verdiği bu çalışmayı letâifleri de kapsayacak şekilde hazırladığını dile getirmektedir.[5] Ayrıca müellifin *"Kıymetli okuyucu, bil ki, bu tasvir, tertib ve tayin bazıları varidat yoluyla, bazıları kıymetli âlim ve meşayihin kitaplarından istihraç edilerek, bazıları da bizim yaptığımız tasarruf, açıklama, tefsir, tertib, ihtisar ve intihâblarla birlikte ariflerin sözlerinden alınarak yapılmıştır. Bu risâle salikleri irşad etmek üzere, arzulayanları velâyet ve keramet mertebesine çağırmak, Hz. Muhammed'in yoluna yöneltmek ve onları Allah'ın yardımıyla cennetlere yaklaştırmak bakımından geçmiş kâmil mürşitler makamındadır*[6]." şeklindeki ifadeleri risâlenin mahiyeti özetlemektedir. Bu ifadelerden risâlenin seyr u sülûk yolculuğunu anlatmak ve tasavvufta letâif konusunu izah etmek böylece velâyet mertebesine ulaşmanın yollarını belirlemek üzere yazıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *Husûnu'l-Metâlib*'i bir seyr ü sülûk risâlesi olarak kabul edebiliriz. Letâif eğitiminin ruhani tarikatlarda ve özellikle Nakşibendî-Müceddidiyye ve Hâlidiyye tarikatlarında seyrü sülûk Usûlü olarak benimsendiği bilinmektedir[7]. Ömer el-İspirî'nin tarikat intisabına ve bir mürşid gözetiminde seyr u sülûk eğitimi gördüğüne dair bir bilgi bulunmamakla beraber risâleyi 57 yaş gibi ilerleyen bir dönemde yazması ve risâlede verdiği bazı bilgilerin varidat/ilham kaynaklı olduğunu belirtmesi bu risâlenin sadece bir fikrî çaba ürünü olmadığını düşündürmektedir.

Risâle *mukaddime, makale, fusûlu's-sitte, maksat ve hâtime* şeklinde tertip edilmiştir. Mukaddimede; ilm-i ledün, marifet, müşahede ve varidat hakkında bilgi verilmekte, makale bölümünde ise risâlenin bu şekilde tertip edilmesinin sebebi anlatılmaktadır. Risâlenin asıl bölümünü oluşturan Fusûlu's-sitte bölümünde, yapılan kale tasviri ve açıklamaları yer almaktadır. Maksad bölümünde terk-i mâsivâ konusu işlenmekte ve salikin fena mertebesine ulaşma yolları anlatılmaktadır. Hatimede ise *Husûn*'un tasviri, *Metâlib*'in tertibi ve *Mefatih*'in ta'yininin müellif tarafından nasıl yapıldığı ve *Metâlib-i Sitte*'nin özellik ve hakikatinin ne olduğu hususları yer almaktadır[8]. Risâle-

kastettiğini tahmin etmekteyiz. Eser için bkz.: Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, Haz.: Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 1996.

5 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 1b.

6 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 12a-12b.

7 Osman Türer, "Letâif-i Hamse", *DİA,* c. 27, s. 143.

8 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 1b-2a.

nin önemini vurgularken oldukça mübâlağalı ifadeler kullanan el-İspirî'ye göre metâlib-i sitte hastalar için ruhânî bir şifa, dertliler için Lokmanî bir deva, muhtaçlar için ahmerî bir iksir, sıkıntıda olanlara manevî bir yardım, şaşkınlar için güçlü bir delil, salikler için mürşid-i kâmil, garipler için vefalı dost, yolcular için güvenilir arkadaş ve sultanlar için güvenli bir silahtır. Ayrıca peygamberlere indirilen –Tevrat, Zebur, İncil ve Furkan- kitapların hülasası ve tefsir, hadis ve tasavvuf ilimlerinin nihaî noktasıdır. Bütün mümin erkek ve kadınlar için en yüksek maksat ve hedeftir. Aynı zamanda kitaplarda indirilen, peygamberlere gönderilen yüksek gaye ve parlak bir hikmettir. Bu eseri anlayan mezkûr kitapları da anlamış olur. Her kim bu risâlenin içeriğiyle amel ederse büyük bir kazanım elde eder, her kim de halis bir niyetle onu istinsah ederse kederlerinden kurtulur ve Allah'ın lütfuyla kalbini helak edici düşüncelerden korur. *O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka*[9] âyet-i kerimesinde ifadesini bulan kıyamet gününde faydasını görür[10].

Ayrıca müellif bu risâlede yapılan tasnif ve tasvirlerin tamamen orijinal olup kendine ait olduğunu, birçok müellifin eserini okumasına rağmen bu risâlenin Usûl ve üslubunda başka bir şey bulamadığını dile getirir. Ona göre Allah'ın hazinesinde nihâyetsiz nimetler vardır. O, hazineden bazı kullarına vermediği bazı şeyleri, bazı kullarına verir ve o nimetin ortaya çıkışı daha önce bir benzeri olmaksızın gerçekleşir. Allah dilediği ve murad ettiği gibi açık bir şekilde tasarrufta bulunur. Bir kuluna diğerlerine vermediği bir şeyi verir. Bundan dolayı *"Ya Rabbi, bu nimeti ona neden verdin?"* denilemez. O yaptıklarından sorulamaz. Çünkü O, hikmet ve faydadan halî bir şey yapmaz[11]. Müellife göre risâleyi bu kadar değerli kılan husus varidât kaynaklı yazılmasıdır. Bu yüzden risâlede hem ilm-i ledün konusunu izah etmek hem de bu iddiasını desteklemek için varidat hakkında detaylı bilgi vermektedir. Ona göre vâridât bütün kalbiyle Allah'a yönelen kulun kalbinde Allah tarafından varid[12] olan ilhamlardır[13].

9 Şuara, 26/88-89.

10 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 13a.

11 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 13a-13b.

12 Sözlükte "suya varan, ulaşan" anlamındaki vârid (çoğulu vâridât) vird ve mevrid kelimeleriyle aynı kökten gelir. Daha ziyade çoğul ekliyle kullanılan vârid doğrudan Hak'tan alınan bilgi türleri olan "havâtır, fütûhat, tavârik, evâhid, levâih, bevâdî, tecelliyat, ilhâmat" gibi kavramlara yakın bir anlam taşımakla birlikte aralarında bazı farklılıklar vardır. Serrâc'a göre vârid kalbe ansızın gelen ve onu kaplayan, insanın irade ve fiillerinin etkisinin bulunmadığı bir haldir. Zünnûn el- Mısrî, Hak'tan gelen vâridin kalbi titreteceğini söyler. Kuşeyrî'ye göre vâridât övülmeye değer havâtırdır. Vâridât havâtırdan daha genel bir terim olup bazan Hak'tan, bazan zâhirî veya bâtnî ilimden zuhur eder. Havâtır sadece hitap (söz) türünden eylemlere mahsustur. Vâridât ise sürur vâridi, hüzün vâridi, kabz vâridi, bast vâridi gibi halleri kapsar. Semih Ceyhan, "Vârid", *DİA*, c. 42, s. 519.

13 Risâlede varidatla ilgili ayrıca şu bilgiler yer almaktadır: Bazıları "vâridât, Allah'ın iradesiyle insanın kendisi vasıtasıyla âlem-i ervah ve melekûtun bazı sırlarına muttali olduğu ilm-i ledünnînin kalpte

Müellif makale bölümünde risâlenin bu şekilde tertip etmesini yaşadığı bir olayı sebep göstererek açıklamaktadır. Buna göre müellif risâleyi tamamladıktan sonra bir dostu istinsah etmek üzere almış ve kendi adına yayınlamıştır. Bu durumu daha sonra fark eden Ömer el-İspirî risâlenin kendine ait olduğunu ispatlamaya çalışmış, gerek bazı arkadaşlarında gerekse kendi talebelerinde çeşitli nüshalarının bulunduğunu, yapılanın alçakça bir hırsızlık olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca risâlenin "o" şahsa ait olamayacağını ispatlamak için bu hırsızlığı yapan kişiye sorulmak üzere bazı sorular[14] tevcih etmiştir. O kişinin bu sorulara cevap verecek seviyede olmadığını, dolayısıyla bu risâleyi yazmış olamayacağını dile getirmiştir[15]. Mezkûr kişinin kim olduğu, risâ-

yerleşmesidir" demişlerdir. Saf bir kalbe bu ilm-i ledünnî yerleştikten sonra ihtiyaç anında suyun kaynağından kanallara akması gibi lisan aracılığı ile kolaylıkla dile gelir. Sonra ihtiyaç halinde nasıl ki nisan yağmuru istiridyelerin, ağaçların, yeşilliklerin ve kerumların üzerine düşerse o da lisan semalarından kalem ve enamil vasıtasıyla yaprakların yüzeylerine ve kâğıtlara iner. Bu varidatın meşayih-i kirâm geleneğindeki tarifidir. Başka tarifler de vardır. Lügatte vâridât, vâridenin cemisidir. Vâridat genel olarak Allah veya başkası tarafından bir şeyde mahsus ve makul olarak bir şeyin ortaya çıkmasıdır. Vâridât-ı ilâhiyye ise bazı meşâyıh-i kirâmın dediği üzere üç çeşittir. Birinci çeşidi cezbe-i ilâhiyyenin ardından Allah tarafından daha önceden bir benzeri olmaksızın verilenidir. İkinci çeşidi, cezbe-i ilâhiyyenin ardından Allah tarafından verilen fakat daha önce benzerleri olan varidattır. Üçüncü çeşidi ise cezbe-i ilâhiyye vakti olmaksızın Allah tarafından verilen ve daha önceden bir benzeri olan varidattır. Denilmiştir ki rütbe bakımından birincisi en yükseği, ikincisi ortası üçüncüsü de en düşüğüdür. Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 5. Bu bilgilerin yer aldığı kaynaklar için bkz.: Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Ter.: Dilaver Selvi, Semerkant Yay., İstanbul 2005, s. 230; Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü*, Haz.: İhsan Kara, İnsan Yay., İstanbul 2013, s. 2013, s. 1175; Seyyid Cafer Seccadî, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 505; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul 2009, s. 689.

14 Ona sorun; 1- الله مشآءٌ بما يشاء cümlesindeki مشآءٌ ve يشاء kelimeleri شاء 'den mi مشى'dan mı, yoksa biri شاء'den diğeri مشى'dan mı gelmektedir? Bütün takdirlerde mana doğru olmakta mı yoksa bozulmakta mıdır? Mana nasıl sahih olur nasıl sahih olmaz? مشآء kelimesindeki mim aslî midir yoksa mastar-ı mimîdeki gibi zaid midir? Eğer aslî ise mana nasıl doğru olur, yok eğer zaid ise lafız nasıl doğru olur? 2- Aynı şekilde مشآء, شاء, اشيا kelimeleri bir kökten mi yoksa her birisi farklı köklerden mi alınmıştır? Ayrıca bu kelimeler mehmuz mu ecvef mi nakıs mı lefif mi, yoksa bu kelimelerden biri bu kısımlardan birinden diğerleri başka kısımlardan mıdır? 3- Yine شاء kelimesinin vezni فاع midir yoksa فال midir?" 4- اشيا munsarıf mı yoksa gayri munsarıf mıdır? Gayri munsarıf ise vezni nedir, munsarıf ise neden munsarıftır? Vezni if'al mi fe'lâu mu yoksa lef'âu mudur? Bkz.: Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 5a-6b.

15 Risâlede bu yaşananlar şöyle anlatılmaktadır: Bu risâleyi daha önceden öz bir şekilde bir araya getirmiştim. Bir dost bu ilk nüshayı istinsah etmek üzere benden aldı. Bir müddet sonra ismimi kendi ismiyle değiştirip kendine isnad ederek yazdığını duydum. Risâleyi meramını ifade etmek için vesile saymak istemişti fakat akranlarımız arasında bu hırsızlığın ortaya çıkmasıyla bu mümkün olmadı. Çünkü akranlarımız risâlenin bu fakire ait olduğunu bildiler. Haysiyyet erbabınca malumdur ki bu, o şahsın ilmî kabiliyetinin azlığını, zilletinin ise çokluğunu gösteren alçak bir hırsızlıktır. Nitekim bu şahıs hırsızlığının kesinlikle ortaya çıkacağını, dostlarımızdan birçoğunun bu hırsızlığın yapılmasından önce risâleyi te'lif için çalıştığımı, hatta bazı dostların ve bu fakirin talebelerinden bazılarının risâleyi tamamlamadan önce onu yazdığını, sonunda neşrettiğimi bilememiştir. Nüshaları dostlarımızda mevcuttur. Toz ve bulutun olmadığı bir gün öğle vaktinde gökteki güneşe

leyi nerede yayınladığı hakkında ise bilgi bulunmamaktadır.

Risâlenin ismini inceleyecek olursak Husûn (حصون) Arapça bir kelime olup kale anlamına gelen "hısnun" (حصن) kelimesinin çoğuludur ve kaleler demektir. Metâlib (مطالب) ise yine Arapça bir kelime olup elde edilmek istenen hedef anlamındaki matlab (مطلب) kelimesinin çoğuludur. Risâlenin içeriğini göz önünde bulundurduğumuzda risâlenin başlığı olan *Husûnu'l-Metâlib*'in *"elde edilmek istenen hedeflerin saklı olduğu kaleler"* anlamını taşıdığı anlaşılmaktadır. Müellife göre metâlibin saklı olduğu her kalenin bir de anahtarı bulunmaktadır ki bu anahtarlara da mefâtîh demektedir. Ayrıca saliki hedeflerine ulaşmaktan alıkoyan hususlara da akabe/engel demektedir. Buna göre risâlenin şu dört kavram etrafında oluşturulduğunu söylemek mümkündür: Husûn, Metâlib, Mefâtîh ve Akâbe. Risâlede seyr ü sülûk eğitimi bu dört kavram üzerinden sembolik bir dil oluşturularak işlenmektedir.

2. Husûnü'l-Metâlib'de Letâif ve Makamların Sembolik Dille Anlatımı

Bu risâlenin en önemli ve orijinal yönü sembolik dil kullanılarak seyr ü sülûk yolculuğunun bir kale tasviri ile ortaya konulmasıdır. Sembol, herkes tarafından kabul edilmiş itibari bir mananın maddede sabitleşmiş şekli olup[16], açıklanamazın ifade biçimi[17], bazı şeylerin bilinmesini sağlayan, görünür işaretler[18] şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla sembol, bir hakikatin yerine geçen duyusal ve hayali bir nesne veya mevcut olmayan bir şeyi hayal edebilmek için kullandığımız doğrudan tecrübe edilebilen herhangi bir şeydir. Yani sembol doğal bir ilişki aracılığıyla, mevcut olmayan veya algılanması imkânsız olan bir şeyi çağrıştıran somut bir işarettir[19].

Sembollerin en belirgin özelliği doğası gereği görünmez, ideal veya aşkın bir şeyin sembolde somutlaşması ve nesnellik kazanmasıdır. Bir özelliği de kendisi dışında ve kendisini aşan bir hakikati temsil etmesi ve onun yerine geçmesidir. Ancak semboller yerine geçtikleri şeyle özdeş değillerdir. Bu dünyaya ait semboller, bu dünyanın şart ve sınırlılıklarına tabidir. Dolayısıyla onlar hakikatin kendisi olarak değil, hakikate açılan bir perde olarak görülmelidir[20].

göz nasıl kapatılır. Dolayısıyla kısa bir zaman içerisinde yaptığı hırsızlık ortaya çıktı da pişman ve hacil oldu. Fakat pişmanlık ve hacalet ona fayda vermedi. Zira ok yaydan çoktan çıkmıştı. Hırsızlığa teşebbüs etmeyip bizimle istişare ederek risâlemi kendine isnad etme hususunda izin isteseydi bu şekilde hacalete düşmezdi. Veyahut risâleye faide, kaide, sual ya da cevap şeklinde bir katkıda veya başka bir tasarrufta bulunsaydı yine bu şekilde hacil olmazdı. Fakat o zahir itibariyle hiçbir çözüm, eleştiri, düzeltme veya iki kelime arasındaki tenakuzu gidermeye muktedir olmamıştır. Bkz.: Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 5a.

16 Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I Belâğat*, Sevinç Matbaası, Ankara 1980, s. 164.

17 Sadık Kılıç, İslâm*'da Sembolik Dil,* İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 56.

18 Galip Atasağun, "Sembol ve Sembolizm", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 7, s. 370.

19 Tahir Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm,* İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 40.

20 Uluç, *a.g.e.,* s. 46.

Fonksiyonları bakımından semboller, sahip oldukları özel bir kuvvetle, insanları, bu sembolün ifade ettiği tasavvuru gerçekleştirmeye yöneltir, nesnellik aracılığıyla kökleri aramızda olan soyut-manevi hakikat basamaklarına ve muhtevaların eşiklerine yaklaşma imkânı sağlar. Yani hakikatleri yakalamamızda bize bir merdiven basamağı görevi yapar ve gerçek akış noktası çok aşkın bir yerde olan bir hakikati gözler önüne sererek, düşüncemizin hâkimiyet alanı dışında kalan gizli ve örtülü olan bir şeyi his ve idrak alanımıza indirir[21].

Sembollerin ortaya çıkışında biri tarihi süreç diğeri de içinde bulunulan kültür olmak üzere iki merkez nokta bulunmaktadır[22]. Kale sembolizminin ortaya çıkmasında İslâm kültürünün etkisi vardır. Hz. Peygamber'in *lailahe illallah benim kalemdir, kim ona sığınırsa kurtulur* hadis-i şerifi, kale sembolizminine dayanak oluşturmaktadır. Ayrıca iman mahalli olan kalbin bir kaleye benzetilmesi, iman kalesi, tevhit kalesi gibi ifadeler kale sembolizminin İslâm kültür dairesi içerisinde oluştuğunu göstermektedir. Genellikle sanat ve din alanlarında oluşturulan sembollerin en çok kullanıldığı bir diğer alan da hiç şüphesiz tasavvuftur. Yunus Emre'nin kalbi bir kaleye, nefis ve ruh güçlerini ise bu kaleyi elde etmek için savaşan güçlere benzetmesi kale sembolizminin örneklerindendir[23].

Ömer b. Ali el-İspirî seyr u sülûk gibi tasavvufun merak uyandıran ve herkesin yeterince izah etmeyi başaramadığı önemli bir konusunu kale sembolü ile zihinlere yaklaştırmakta, somut ve anlaşılır bir hale getirmeye çalışmaktadır. Risâlede sembolik dil Husûn (kaleler), Metâlib (hedefler), Mefâtih (Anahtarlar), Akabe (engel) unsurları üzerine kurulmuştur. Bu tasnifte Husûn altı adet olarak Letâif-i Sitte'yi temsil etmektedir. Metâlib (hedefler) makamları, Mefâtih (Anahtarlar) makamları elde edebilmek için yapılması gereken riyazet ve mücahedeyi, Akabe (engel) ise makamlara ulaşmayı hedefleyen saliki engelleyen unsurları (mühlikât) temsil etmektedir. Risâle sembolik bir dille yazıldığından dolayı konular oldukça özet bir şekilde işlenmiştir. Risâlenin doğru anlaşılabilmesi için içeriğin tasavvuf literatüründeki bazı bilgilerle mukayesesinin yapılması adeta bir zorunluluk arz etmektedir.

3. Husûn Sembolü ve Tasavvufta Letâif-i Sitte

Risâlede Husûn (kaleler) tasavvuftaki letâif-i sitteyi temsil edecek şekilde tasvir edilmektedir. Letâif, latîfe (ince, nâzik, şeffaf şey) kelimesinin çoğulu olup, tasavvuf ıstılahı olarak insanın hakikatini oluşturan katmanları ifade eder. Bunlara ruhun

21 Atasağun, *a.g.e.,* s. 378-379.

22 Atasağun, *a.g.e.,* s. 375-376.

23 Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye,* Haz.: Mustafa Tatcı, H Yay., İstanbul 2008, s. 33-37. Ayrıca bkz.: Bilal Kemikli, Sûfi, *Aşk ve Ölüm, Sütun* Yay., İstanbul 2008, s. 63.

mertebeleri veya farklı boyutları da denebilir[24]. Ahmed Sirhindî, Bahâeddîn Nakşbend'in (ö. 791/1389): "Meşâyıhtan herbirinin aynasında iki yön vardır. Bizim aynamız ise altı yönlüdür" şeklindeki sözünü "aynadan maksad ârifin kalbi, iki yön ruh ve nefs, altı yön ise letâif-i sittedir (kalp, ruh, sır, hafi, ahfâ ve nefs)" diyerek açıklamıştır[25]. Letâif-i sitteden nefsin çıkarılmasıyla yapılan tasnife letâif-i hamse, beden latifesinin eklenmesiyle yapılan tasnife de letâif-i seb'a denilmiştir. Letâif-i sitte (altı latîfe) iç içe geçmiş halkalar şeklinde düşünülebilir. Kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ ve letâif-i nefsten oluşan letâif-i sitte, insan ruhunun farklı mertebeleri ve boyutları olup bir içteki, dıştakine göre daha hassas ve yüksek seviyelidir[26]. İnsandaki bu ruhanî latifeler insanı insan yapan, onun "eşref-i mahlûkāt" olmasını sağlayan ve onun hakikatini oluşturan ilâhî bir cevherdir. Sûfîler, her insanda yaratılış itibariyle mevcut olan bu ilâhî latifenin fonksiyonlarını icra edebilmesi için seyr ü sülûk adını verdikleri ruhî eğitimin şart olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre böyle bir eğitimden geçmeyen insanlar nefs-i hayvânînin hâkimiyeti altına girer, maddî arzularının esiri olur ve mânevî alanda hiçbir ilerleme kaydedemez. Tasavvuf ehlinin ve tarikat pîrlerinin geliştirip uyguladığı seyrü sülûk adı verilen terbiye Usûlleri insandaki ilâhî latifenin onun hayatına hâkim olmasını sağlamayı amaçlar. Sûfîler, kâmil bir mürşidin denetiminde şuurlu ve disiplinli bir kulluk neticesinde seyrü sülûkünü tamamlayan dervişte ruhanî latifelerin hâkim hale geleceğine, kalbinde mârifet ve muhabbet-i ilâhî nurlarının parlayacağına, ilâhî mükâşefe ve müşâhedelere mazhar olacağına inanırlar[27].

Tasavvufta tarikatlar seyr ü sülûk eğitimi bakımından ruhânî tarikatlar ve nefsânî tarikatlar şeklinde ikiye ayrılır. Nefsânî tarikatlar nefsin mertebelerini esas alarak eğitim yaparken[28] ruhânî tarikatlar ruhun mertebelerini yani letâifi esas alarak eğitim yaparlar[29]. Letâif-i hamse Müceddidiyye'nin kurucusu İmâm-ı Rabbânî tarafından tarikatın seyrü sülûk metodu olarak temellendirilmiştir. Ona göre insanda beşi halk, beşi de emir âlemine ait on latife (letâif-i aşere) vardır. Halk âlemine ait latifeler anâsır-ı erbaa ile (hava, su, toprak, ateş) nefistir. Emir âlemine ait latifeleri de kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ şeklinde sıralayan İmâm-ı Rabbânî, Nakşibendiyye tarikatında seyr ü sülûkün kalp latifesinden başlayarak emir âlemine ait bu beş latife ile (letâif-i

24 Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî,* İnsan Yay., İstanbul 2009, s. 55.

25 Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşbend,* İnsan Yay., İstanbul 2012, s. 309.

26 Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî,* İnsan Yay., İstanbul 2009, s. 55.

27 Osman Türer, "Latîfe", *DİA*, XXVII, 110.

28 Seyr ü sülûkte nefsin mertebelerini esas alarak yapılan eğitim hakkında Muhammed Sadık'ın Risâle-i Mahbub adlı eseri örnek gösterilebilir. 1195 tarihinde yazılmış olan bu eserde Şeyh Sadık Efendi emmâre, levvâme, mülhime ve mutmainne makamlarını iç içe geçmiş birer şehre benzetmiş salikin emareden mutmainneye kadarki yolculuğunu temsili bir dille anlatmıştır. Bkz.: Muhammed Sadık, *Risâle-i Mahbûb*, Haz.: Yusuf Turan Günaydın, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2013.

29 İrfan Gündüz, *Gümüşhânevi Ahmed Ziyauddin,* Seçil Ofset, İstanbul tsz, s. 181.

hamse) sürdürülmesi Usûlünü ortaya koymuştur. Halifelerinden Mîr Muhammed Nu'mân'a göre bu beş latifeden her biri için insan vücudunda bir yer takdir edilmiş ve bu yerlerde yoğunlaşarak zikir yapma Usûlü Müceddidiyye'de seyrü sülûkün önemli bir prensibi haline gelmiştir. Kalp latifesinin yeri sol memenin iki parmak altında süveydâ denilen bir noktadır. Ruhun yeri sağ memenin iki parmak altında, sırrın yeri sol memenin iki parmak üstünde, hafînin yeri sağ memenin iki parmak altında, ahfânın yeri de göğsün ortasıdır. Halk âlemine ait nefsin yeri alnın tam ortasıdır[30]. Letâif-i hamse en dışta kalp, en içte ahfâ olmak üzere tasavvur edilir. Nakşibendiyye tarikatında sâlik seyr ü sülûke kalp latifesinden başlar ve mertebeye göre değişen sayılarda ism-i celal zikriyle ahfaya kadar çıkar[31].

el-İspirî letâif-i sitteyi esas almış ve bu ruhanî latifeleri iç içe yükselen kale ile sembolize etmiştir. Buna göre kalp ruh, sır, hafi, ahfâ ve latîfe-i nefsten oluşan letâif-i sittenin her biri bir kaleyi temsil etmektedir.

4. Metâlib Sembolü ve Tasavvufta Makamlar

Sözlükte, ayaküstü durulacak yer, ikametgâh, menzil, mertebe, mevki, konak[32] gibi anlamlara gelen makam, tasavvuf terimi olarak ahlak ilkeleriyle sülûkün mertebelerini ifade etmektedir. Kuşeyrî, makamı "*kulun tekrar ede ede kazandığı ve bir nitelik haline getirdiği edepler ve ahlak*[33]", Tûsî ise, *"kulun Hakk'ın huzurunda bulunduğu manevî yer"*[34] olarak tarif etmektedir. Günah ve kötülüklerden aşama aşama uzaklaşan salikin yaşadığı sevinme ve üzülme gibi bir anlık duygusal değişmelere hal, halin sürekli ve kalıcı oluşuna ise makam adı verilmiştir. Makam, düzenli ve disiplinli bir gayret sayesinde halin istikrar ve süreklilik kazanmış şeklidir[35]. Seyr ü sülûk bir anlamda insanın yaratılışında var olan iyi huy ve temiz duygularını kalıcı ve sürekli bir duruma getirmeye çalışmasıdır. Bu da hallerin makama dönüşmüş olması demektir. Öte yandan hal ile makam arasında bazı farklar bulunduğu kabul edilmiştir. Genellikle sevinme, üzüntü, rahatlık ve sıkıntı gibi duygular hal; zühd, tövbe, sabır, şükür ve

30 Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşbend,* İnsan Yay., İstanbul 2012, s. 308.

31 Osman Türer, "Letâif-i Hamse", *DİA,* XXVII, 143; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* Marifet Yay., İstanbul 1999, s. 335.

32 Yüksel Göztepe, "Hal Ve Makamların Analizine Yönelik İlk Girişimler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII/2*, 2008, s. 412; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 345; Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Ter.: Dilaver Selvi, Semerkant Yay., 2005 İstanbul, s. 182-183.

33 Abdulkerim Kuşeyrî, *a.g.e.,* s. 182-183.

34 Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' – İslâm Tasavvufu,* Terc.: Hasan Kamil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 2012, s. 41.

35 Şihabuddin Sühreverdî, *Âvârifü'l-Meârif - Gerçek Tasavvuf*, Terc.: Dilaver Selvi, Semerkant Yay., İstanbul 2011, s. 606; Necmüddin Kübrâ, *Usûlu Aşere - Tasavvufî Hayat*, Haz.: Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 1996, s. 122-123.

takva gibi dini ve ahlakî ilkeler makam olarak adlandırılmıştır[36]. Necmüddin Kübrâ halleri kuşun kanadına, makamları da kuşun yuvasına benzetmiştir[37]. Buna göre haller makamları elde edebilmek için kullanılan vasıtalardır.

Makamların belli bir sayısı yoktur. Makamlar hakkında sûfî müelliflerin 7, 9, 10, 40, 100 ve 1001 gibi farklı rakamlar verdikleri görülmektedir[38]. Bu sebeple Serrâc, makamları tevbe, vera', zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rıza olmak üzere yedi makamı sıralar, daha başka makamların bulunduğuna da işaret eder ve "ve gayri zalik" (ve bunlardan başka) demeyi ihmal etmez[39]. Necmüddin Kübrâ, *Usûl-i 'Aşere* adlı eserinde tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murakabe ve rızadan oluşan on makamdan söz eder[40]. Hace Abdullah el-Herevî *Menâzilü's- Sâ'irin* adlı eserlerinde makamları on bölüme ve her bölümü on alt mertebeye ayırmış, böylece yakaza ile başlayıp tevhit ile son bulacak şekilde 100 olarak tesbit etmiştir. Ayrıca her makamı üç dereceli olarak ele almıştır. *İlelü'l-Makâmât* adlı risâlesinde de makamları irade, zühd, tevekkül, sabır, hüzün, havf, reca, şükür, muhabbet ve şevk olarak sıralamış, halk ve havas seviyesinde iki aşamalı olarak ele almıştır[41]. Sühreverdî ise makamları tevbe, vera, zühd, sabır, fakr, şükür, havf, reca, tevekkül ve rıza şeklinde sıralamıştır[42]. İsmail Ankaravî de benzer şekilde seyr ü sülûk menzillerini yüz olarak tasnif etmiştir[43]. Muhyiddin İbnü'l-Arabî tevekkül, yakin, şükür, sabır, murakabe, istikamet, ihlas, sıdk, haya, hürriyet, zikir, tefekkür, fütüvvet, huluk, firaset, gayret, nübüvvet, risâlet, fakr, gına, tahakkuk, hikmet, edep, sefer, marifet, muhabbet, şevk, sema, keramet, mücize ve rüya gibi tasavvufun temel meselelerini birer makam olarak ele alıp incelemiştir[44]. Verilen bu bilgilerden anlaşılacağı üzere tasavvufta makamlar hakkında belli bir sayı ile sınırlama ve sıralama tayin edilmemiştir. Bu husus sufiler arasında farklılık arz etmektedir.

El-İspirî ise makamları her biri bir kaleye karşılık gelecek şekilde *iman, tevbe, rıza, ilm-i ledünnî, marifet-i hassa ve müşahede-i mahsûsa* olarak tasnif etmiştir.

36 Süleyman Uludağ, "Makam", *DİA*, XXVII, 409.

37 Necmüddin Kübrâ, *a.g.e.,* s. 123.

38 Süleyman Uludağ, *a.g.mad.* s. 409; Himmet Konur, "Makamlar ve Haller", *D.E.U İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı X, İzmir 1995, s.323.*

39 Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *a.g.e.,* s. 41.

40 Necmüddin Kübrâ, *a.g.e.,* s. 45-70.

41 Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menazilü's-Sârîn,* Terc.: Abdurrezak Tek, Emin Yay., Bursa 2008, s. 75.

42 Şihabuddin Sühreverdî, *a.g.e.,* s. 627-645.

43 İsmail Rüsûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, Haz.: Safi Arpaguş, Vefa Yay., İstanbul 2008, s. 255.

44 Süleyman Uludağ, *a.g.mad.,* c. 27, s. 410.

Mürşitler salikin bir makamı tam olarak gerçekleştirmeden bir sonraki makama geçmesine mesela tevekkül makamının hakkını tam olarak vermeden kanaat makamına, tevbe makamının hakkını vermeden inâbe makamına geçmesine izin vermemişlerdir. Çünkü makamlar tam olarak gerçekleştirilmeyip eksik bırakılırsa ilk makamlardaki kusurlar mutlaka ilerideki makamlarda kendini belli edip sülûkü engelleyecektir[45]. El-İspirî bu hususu birinci kaleye girmeden ikinciye, ikinciye girmeden üçüncüye… girilemez şeklinde ortaya koymaktadır. Buna göre kalelerin sıralaması takip edilmelidir. Çünkü bir kaleye ulaşmak ondan önceki kalenin gereklerini yerine getirmeye bağlıdır[46].

Her makamın belli nitelikleri, gerçekleşme şartları, hikmetleri ve hükümleri vardır. Bunlara uygun olarak gerçekleştirilen bir makamın da belli sonuçları vardır. Salikin makamlardan bir veya bir kaçına ulaşması, ölünceye kadar bu makama sahip olacağı anlamına gelmez. Kazanılan makamların kaybedilmesi de mümkündür. Öte yandan şarta bağlı olan bir makam şartın ortadan kalkmasıyla sona erer[47]. Risâlede her kalenin belli şartları bulunmaktadır. O şartlara riâyet etmeyen salik kaçıncı kalede olursa olsun birinci kaleye düşmek tehlikesi ile karşı karşıyadır.

5. Mefâtih Sembolü ve Tasavvufta Mücahede

Risâlede makamları elde edebilmek için salikin yapması gereken riyazet ve mücahede mefâtih olarak ifade edilmiş, yapılan altılı letâif ve makam tasniflerine uygun olarak ve her biri bir makama karşılık gelecek şekilde *ikrar, tevbe, ibadet, zikir, terk-i masivâ ve mahza meşiyyet* olarak tasnif edilmiştir. Buna göre ikrar; iman makamının, istiğfar; tevbe makamının, ibadet; rıza makamının, zikir; ilm-i ledünnî makamının, terk-i masivâ; marifet-i hassa makamının ve mahza meşiyyet ise müşahede-i mahsusa makamının anahtarıdır. Yapılan bu tasnifin zahir-batın ilişkisi çerçevesinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Mefâtih zahiri, metâlib ise batını temsil etmektedir. Dıştaki içtekinin zâhiri, içteki dıştakinin bâtını ve hakikatidir. Buna göre en yüksek makam olan müşahede mertebesine ulaşmak isteyen salik birinci kaleden başlayarak her kalenin kapısını hususî anahtarıyla açarak devam etmek durumundadır.

Risâlede salikin makamları elde etmek için aşması gereken engeller akabe kavramı ile ifade edilmiştir. Sözlükte "sarp yol, dağdaki aşılması zor dik geçit" anlamına gelen akabe, Kur'ân-ı Kerîm'de mecâzî olarak köle âzat etmek, bir yetim veya yoksulu doyurmak; mümin, sabırlı ve haktan yana kimselerden olmak gibi faziletler için

45 İbni Haldun, *Mukaddime*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2012, c. II, s. 850; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb - Hakikat Bilgisi*, Terc.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2010, s. 243-244.

46 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 7b.

47 Süleyman Uludağ, *a.g.mad.,* s. 410.

kullanılmıştır[48]. Ancak tasavvufî literatürde Allah'a giden yolda sâlikin önüne çıkan aşılması güç engelleri ifade etmek için kullanılmıştır. Mutasavvıflar Kur'ân'da geçen akabe kelimesini, "maksada ulaşmak için aşılması, yok edilmesi gereken tabii engeller ve nefsânî bağlar" olarak yorumlamışlardır. İbrâhim b. Edhem, bir kimsenin sâlih kişiler derecesine çıkabilmesi için *"refah", "izzet", "rahatlık", "uyku", "zenginlik", "tamah"* kapılarını kapatıp *"sıkıntı", "zillet", "cehd", "uykusuzluk", "fakirlik", "ölüme hazırlık kapılarını açmak"*tan ibaret olan "altı akabe"yi aşması gerektiğini söyler. Attâr akabe yerine vâdi terimini kullanmıştır. Ona göre Allah'a vâsıl olmak, ancak son derece zor ve tehlikeli olan aşk, mârifet, istiğnâ, tevhîd, hayret, fakr ve fenâ vadileri aşıldıktan sonra mümkündür[49]. Gazzalî ise *Minhacü'l-Arifin İle'l-Cenneti* adlı eserinde arifin cennete giden yolda aşması gereken engelleri (7 engel) *"ilim", "tevbe", "avâik" (mâsivâ, mahlûkat, şeytan ve nefisten gelen arzular), "avârız" (rızık, teslimiyyet, kaza, musibet endişesi), "bevâis" (havf ve reca dengesi), "ihlas" ve "hamd"* şeklinde sıralamaktadır[50].

Risâlede tasnif edildiği şekliyle kalp kalesinin beş akabesi vardır. 1. Huzûzu'n-nefs, 2. Ahlâk-ı Zemîme, 3. Fâsıklarla beraber olma, 4. Yedi düşmandan (göz, kulak, dil, el, ayak, mide ve ferc) gelen şeytanî vesvese, 5. Musibete tahammülsüzlük. Ruh, sır, hafî ve ahfa kalelerinin akabesi günaha dönmek, latîfe-i nefs kalesinin akabesi ise Allah'tan gayrısına meyletmektir. Bu engelleri aşamayan salik hangi makamda olursa olsun birinci makama düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Ömer el-İspirî konuya geçmeden önce şu açıklamayı yapmaktadır. *"Her mükellef için öncelikle imanla vasıflanması, ikinci olarak Rahman olan Allah'ın günahlarını affetmesi, üçüncü olarak deyyân olan Allah'ın daimi rızası, dördüncü olarak Mennân olan Allah tarafından verilen ilm-i ledünnî, beşinci olarak has marifet, altıncı olarak mahsus müşahede gerekir. Metâlib altıdır ve her birisi müstakil bir kalenin içerisindedir. Aynı şekilde kaleler de altı tanedir. Birinci kale birinci matlaba, ikincisi ikinci matlaba … ilh. Son kale hariç bu kalelerin her biri diğer kaleleri kapsamaktadır. Bu kalelerin her birinin içeriye girilmesini engelleyen gerçekten sağlam bir sûru vardır. Her sûrda sadece kendi anahtarı ile açılabilen bir kapı ve her kapının da diğer kapıların anahtarlarından farklı bir anahtarı vardır. Metâlib, kale ve anahtar aynı şekilde altıdır. Velâyet ve keramet mertebesine talip olan kişi bu altı metâlibi tahsil etmeye muhtaçtır. Kaleye girmeden onu tahsil etmek mümkün değildir. Kaleye girmek anahtarlara ulaşmakla, anahtarlara ulaşmak ise onları bilmekle mümkündür. Bu yüzden anahtarlar ve onlarla alakalı hususları beyân etmek üzere altı bölüm oluşturdum*[51]*".*

5.1. Kalp Kalesi ve İman Matlabı

48 Beled 90/11-14.

49 Süleyman Uludağ, "Akabe", *DİA*, II, 209.

50 İmam Gazzalî, *Minhâcü'l-Ârifin İle'l-Cennet*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 11.

51 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 7b.

Salik için iman makamını elde etmenin anahtarı Hz. Peygamber'in getirdiği şeylerin tümünü dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmektir. Bu anahtarla sadık bir salik birinci kapıyı açar ve birinci matlaba yani iman ile muttasıf olmaya erişir. Bütün mü'min erkek ve kadınlar bu birinci kalenin içindedirler. Bu kalede beş akabe vardır. Her kim bu beş engelden kurtulursa ikinci kalenin kapısına ulaşır. Birinci akabe, yemek, içmek, giymek, mesken, metâyâ, cima' gibi nefsin hazlarıdır. Bunların her biri helal veya haramlardan olabileceği gibi bazısı helal bazısı haram veya mekruhlardan olabilir. Her mü'min kadın ve erkeğe ikinci kalenin kapısına ulaşıp özel anahtarı ile bu kapıyı açıncaya kadar zikredilen engelleri aşması gerekir. İkinci akabe ahlâk-ı zemîmedir. Bu gerçekten çoktur ve altmıştan fazla olduğu ifade edilmiştir. Bu ikinci kalenin kapısının kolaylıkla açılabilmesi için bu engelleri mücâhede ile bertaraf etmesi gerekir. Üçüncü akabe, ahirette kendisine faydası olacak şeyleri elde etmekten gafil olan fâsıklarla yakın olmaktan dolayı ortaya çıkan afetlerdir. Salikin bu kapıya ulaşmanın kolaylaşması için tüm bu afetlerden kaçınması gerekir. Dördüncü akabe, yedi düşmandan (göz, kulak, dil, el, ayak, mide ve ferc) gelen şeytanî vesvese ve kötü havâtır afetleridir. Salikin mücâhede ile bunlardan kurtulması gerekir. Beşinci akabe, hastalık, sıkıntı; mal ve evlatlarda eksilme gibi belalara müptela olup bunlara sabredememektir. Böylece salikin dilinden tehlikeli bir söz veya hastalık, mal ve evlat kaybı acısının şiddetli anında imana muhalif, makbul olması durumunda Allah'a iman dairesinden çıkaran sözler sadır olabilir. Malumdur ki bu birinci kale ehlinden bazıları mücâhedeyi terk etmelerinden dolayı bu engelden kurtulamaz ve bu engellere mağlup olarak helak olur. Bazıları ise mücâhedelerindeki kusurdan dolayı bazı engellerden kurtulurken bazılarından kurtulamaz. Bu kişi kıyamet gününde Rasulullah (sav)'ın veya başka bir şefaat ehlinin şefaatine nail olamaz ve Allah Teâlâ da onu affetmezse günahı miktarınca azap görür. Bazıları ise Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz[52]. âyetinde ifade edildiği gibi mücâhedeleri sebebiyle bu engellerden kurtulur ve ikinci kalenin kapısına sağdan ve soldan giderek anahtarıyla o kapıyı açar[53].

5.2. Ruh Kalesi ve Tevbe Matlabı

Ruh kalesinin makamı tevbe-i nâsûh yani tevbe-i sâdıktır. Tevbe-i nâsûh, bütün günahlardan, mümkünse haklarını sahiplerine vererek değilse günah ve haklara bir daha dönmemek üzere samimi bir azim ile fakirlere tasadduk ederek gerçekleşir. Sadık bir salik bu anahtarla ikinci kalenin kapısını açar ve ikinci matlabı yani günahların bağışlanması ve ayıpların örtülmesini elde eder. Bu ikinci kalenin engeli günah ve haklara geri dönmektir. Eğer salik dönerse ikinci kaleden çıkarılıp birinci kaleye

52 Ankebut, 29/69.

53 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 8a-8b.

geri gönderilir. Birinci kalenin ehli arasına katılır ve buradaki engellerden dolayı helak olmasından korkulur. Ancak günah ve haklara geri dönmezse Allah'ın lütfuyla üçüncü kalenin kapısına sağdan ve soldan ulaşır ve o kapıyı da kendi anahtarı ile açar.

Bu makamda salikin dikkat etmesi gereken bir husus şudur. Bazen ikinci kalenin kapısının anahtarı olan tevbe-i nâsûh üzere daim olmak zikredildiği gibi kolay değildir. Bu durum mu'tedil ve sürekli bir açlığı gerektirdiğinden ancak husûsî bir şekilde yemeyi azaltmakla gerçekleşir. Bu da mücahid salikin bir gün ve gecenin bütününde bir veya iki defa yemekle iktifa etmesi, bir veya iki çeşit yemeğe razı olması, acıkmadan önce yemeğe el uzatmaması, yemeğe tuzla başlayıp yine tuzla bitirmesi, her lokmayı ağzına besmele ile koyması, lokma ağzında tamamen eriyinceye kadar başka lokma almaması, yutmasının ardından Allah'a hamd etmesi, bütün bunlara mu'tedil ve daimî bir açlığı elde edinceye kadar devam etmesi gerekir. Böylece açlığın eseri aslen kaybolmadığı[54] gibi etkisi de ona kesinlikle zarar vermez. Bilakis beden buna alışır. Bu açlık eğitimi 40 gün, iki ay veya ara vermeksizin altı ay sürebilir. Ta ki açlık tabiat haline gelir, seyr u sülûk menzillerini kolaylıkla kat eder ve ilm-i ledünnî sahibi olur. Böylece eşyanın ilmine ve garip hallerin sırrına keşfen erer. Neticede bedenini kuş gibi zanneder ve geceleyin melekût âlemi üzerinde uçar, bu âlemin gemisine binerek geniş deryalarda dolaşır. Sonra gemiden inip derya üzerinde yürür. Sır gemisine döndüğünde melekût âleminden bir şeyler görür ve bu âlemin semasından büyük bir nurun doğduğunu zanneder. Bir de ne görsün, Hz. Muhammed (sav) bütün şemailiyle oradadır ve ona hayır duada bulunur. Sonra bu hayalî kuş sabah olunca aslî bedenine döner. Sonra bu sırrî hadiseden uyanır ve onu uyku zanneder. Sonra tefekkür ederek bunun gafillerin uykusundan olmadığını bilakis ariflerin sırlarından bir nebze olduğunu anlar. Bu ilahî sırra erişmesi *İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar*[55] âyetinde ifade edilen sırdır[56].

Bu noktada müellif salike hitaben şunları söyler: Ey kâmillerin derecesine ve ariflerin mertebesine ulaşmayı arzulayan kişi, bil ki, bu daimî ve mu'tedil açlık eğitimini elde etmenin yolu çok oruç, ehl-i zamandan olanlardan çoğundan ülfeti kesme ve onların davetlerine icabeti terk etmedir. Çünkü ehl-i zaman riya, süm'a, müdâhene, gıybet, sünnete muhalif olarak çok yemek, göz, kulak ve dil afetleri, haram gıda ve nehy-i münkeri terk gibi kötü fiillerden uzak değildir. Ey sadık salik, malumun

54 Ben diyorum ki bu hali ifade etmek için "açlık daimî olmalı" vasfı getirildi. Nitekim açlık midede az da olsa etkisini devam ettirecektir. Mu'tedil olmalı vasfı ise açlık çeşitleri arasında orta yolu tercih etmeyi ifade eder. Zire kitaplarda izah edildiği gibi 10, 20, 40 günlük vs şeklinde açlık çeşitleri vardır. Bunlar münasip görülen ve asla zararlı tesiri olmayan mu'tedil açlık çeşitleridir.

55 Mutaffifin, 83/26.

56 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 9a.

olsun ki, bu zamandaki (yani h. 1180/1766[57] yılındaki) davet meclislerinin çoğu bu kötü fiillerden uzak değildir. Bu kötü fiillerden biri, ikisi veya bir kaçı o meclislerde illaki bulunur. Gaflet ve kasvet uykusundan uyanmış kişilerce bu aşikârdır. Yukarıda sayılan kötü fiillerden herhangi biri bulunduğunda –ki bulunmaması oldukça nadirdir- onların davetlerine icabet etmemek gerekir. Zamane halkıyla ülfet bir külfettir, zarar ve kederden uzak değildir. Selamet ise yanlızlık ve uzlettedir. Fakat uzlete sabretmek gerçekten zordur, hatta imkânsız gibidir. Ancak yukarıda detayları geçen daimî ve mu'tedil açlık eğitimi ile kolaylaşabilir. Açlık terbiyesi altı kalenin kapılarının anahtarlarını elde etmek için küllî bir güç ve bu kalelerde saklanan metâlibin bütününün mellâkidir[58]. Makamların elde edilmesinin en güçlü aracı daimî ve mu'tedil açlık eğitimidir. Bundan ve kurtuluşa götüren Metâlib'ten gafil olunmasın. Tevfik ise Allah'tandır[59].

5.3. Sır Kalesi ve Rıza Matlabı

Sır kalesinde rıza makamının anahtarı kaçınılması mümkün olan küçük-büyük bütün günahlardan kaçınmakla beraber sıdk ve ihlas ile güç yettiği ölçüde kulluğa devam etmektir. Sadık bir salik bu anahtar ile üçüncü kalenin kapısını açar ve üçüncü matlab olan rıza-i dâimi elde eder. Rıza makamı diğer makamlara kolaylıkla ulaşmayı sağlamaktadır.

Bu makamda müellif salikin faydalanması için Zeynüddin el-Hâfî'den bir iktibâs yapmaktadır. Şeyh-i kâmil, mürşid-i mükemmil Zeynüddin el-Hâfî[60] (1356-1435)

57 Müellif haşiyede şu uyarıyı yapmaktadır: Bu tarih risâlenin ilk yazıldığı tarihtir. Bu nüshanın yazıldığı tarih ise h. 1185/1771 tarihidir. Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 9b.

58 Müellif risâle boyunca kullandığı bazı kelimeler hakkında iştikak bakımından bazı detayları paylaşmaktadır. Burada da milak kelimesi üzerinde durmakta ve şu bilgileri vermektedir. Milak kelimesi Sıhah'ta mimin kesrası ile kullanılsa da fethalı olması da caizdir. Milak, kendisiyle bir şeyin ayakta durduğu şeydir. Kalp, bedenin milakıdır yani ayakta durmasını sağlayandır, denilir. Ayrıca daimî ve mu'tedil açlık eğitimine işaret edecek şekilde mübalağa sigasıyla mellak şeklinde kullanılması da caizdir. Zira açlık terbiyesi kişi için temel bir vasıf olur. Bu vasıfla metâlib-i sitteyi elde eder. Bunun istisnası yoktur. Çünkü mellak, ancak bu şekilde olur, aksi olursa mübalağa sigası kullanılmaz. Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 9b.

59 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 9b. Ayrıca tevbe imandan sonra makamların ilki olup binanın kurulacağı yer mesabesindedir. Dolayısıyla diğer makamların temeli, güzel hallerin anahtarıdır. Sühreverdî insanın tabiatını oluşturan "safra, balgam, kan ve sevda" maddelerine kıyasla makamları "imanla birlikte makamları dört olarak gördüm" diyerek iman, tevbe, zühd ve kulluk olarak sıralamış, bunların yine az konuşmak, az yeme, az uyumak ve insanlardan uzaklaşmak şeklinde sıraladığı dört şeyle desteklendiğini ifade etmiştir. Ayrıca sufilere göre havf ve reca tevbeye dâhildir. Çünkü kulun korkusu onu tevbeye götürmüştür. Şayet korkusu olmasaydı tevbe etmezdi, ümidi olmasaydı korkmazdı. Bkz.: Sühreverdî, *a.g.e.,* s. 614-615, 621.

60 Zeynüddin el-Hâfî, Sühreverdîyye tarikatının bir kolu olan Zeyniyye tarikatının kurucusudur. Bkz.: Reşat Öngören, *Alimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye*, İnsan Yay., İstanbul 2012, s. 15; Reşat Ön-

şöyle dedi: "Arif-i billah Şeyh İmam Celalüddin bir gün bana Medine-i Münevvere'de şöyle bir soru sordu: Şayet bin yıl yaşasaydın bu ömür içerisinde hangi ameli işlerdin? Ben de şöyle, şöyle yapardım deyip salih amel ve çokça ibadet olarak aklıma gelenleri saydım. Dedi ki, ben böyle yapmazdım. Bin yıllık ömrümün 999 yılını sıdk ve ihlas makamını gerçekleştirmek için harcar, kalan bir yılını da amel için harcardım. Bunu derin bir ilim ve ince bir nazar ile söyledi"[61].

Üçüncü kalenin engeli günaha dönmektir. Şayet günaha dönerse üçüncü kaleden çıkarılıp birinci kaleye geri gönderilir. Birinci kalenin halkı arasına katılır ve onların sıfatlarıyla vasıflanır ve helak olmasından korkulur. Şayet günaha geri dönmezse Allah'ın lütfuyla dördüncü kalenin kapısına sağdan ve soldan ulaşır ve anahtarıyla kapıyı açar. Kalenin kapılarını açma hususunda yardım ve Tevfik Allah'tandır[62].

5.4. Hafî kalesi ve İlm-i Ledün Matlabı

Hafî kalesinde ilm-i ledün makamını elde etmenin anahtarı güç yettiğince Lailahe illallah zikrine devam etmektir. İmam Senusî buna Muhammedün Rasulüllah kısmını da eklemiştir. Sadık bir salik boş vakitlerinde Meşâyih-i Kirâm'ın kitaplarında zikredilen sıdk, ihlas, yakarış ve münacaat gibi şartlarına riâyet ederek bu zikre gücü yettiğince devam ederse duaları kabul olur ve dileklerine nail olur. Salik bu anahtarla dördüncü kalenin kapısını açar ve orada dördüncü matlab olan ilm-i ledünnî'yi elde eder. Dördüncü kalenin engeli aynı şekilde günahlara dönmektir. Şayet günaha dönerse dördüncü kaleden çıkarılıp birinci kaleye geri gönderilir. Birinci kalenin halkı arasına katılır ve onların sıfatlarıyla vasıflanır. Şayet günaha geri dönmezse Allah'ın lütfuyla beşinci kalenin kapısına sağdan ve soldan ulaşır ve anahtarıyla kapıyı açar. Kalelerin kapılarının açma hususunda yardım edecek olan Allah Sübhanehu ve Teala'dır[63].

Risâlenin mukaddime bölümünde ilm-i ledünnî hakkında şu bilgiler bulunmaktadır. Bazı müfessirler *Biz ona (insana) katımızdan ilim öğrettik* âyetinin tefsirinde ledünnî ilminin, harf kullanılmadan ve vasıtasız bir şekilde elde edilen ve şühedâ, sıddıkîn ve evliyâ-i mukarrabînden olan iyi ruhlarla görüşme sırasında Allah'ın insanın kalbine ilka ettiği bir ilim olduğunu söylemişlerdir. Seyyidü't-Taife ve Senedü'l-Evliya olarak bilinen Cüneyd-i Bağdadî –ki o, sözleri dört mezhep ulemâ-

gören, "Zeyniyye", *DİA*, XL, 367.

61 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 10a. Mezkur nakil için bkz.: Bekir Köle, *Zeynüddin-i Hâfî ve Eserlerinde Tasavvufî Görüşleri*, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 211-212.

62 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 10a. Ayrıca rızanın hal mi makam mı olduğu konusu tartışmalıdır. Iraklılara göre hal, Horasanlılara göre makamdır. Hucvirî rızanın makam olduğu kanaatindedir. Bkz.: Hucvirî, *a.g.e.,* s. 239.

63 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 10a-10b.

sı tarafından makbul kabul edilen, hatta İmam Gazzalî *İhyâ*'sında, İmam Münavî el-*Kevâkibü'd-Dürriyye*'sinde, İmam Şa'ranî *Tabakâtı*'nda, İmam Kuşeyrî *Risâle*'sinde, Fadıl Kübrâ *Tarikat*'ında ve bunların dışında Sühreverdî ve diğer büyük âlimlerin eserlerinde nakil yaptıkları birisidir – ilm-i ledünnîyi şöyle tarif etmektedir[64]: İlm-i ledünnî[65], büyük evliyanın huy ve adetlerinde olduğu gibi iç dünyasını sünnet-i şerifeye muhalefet etmekten men edip nefsin istek ve hazlarından vazgeçen, böylece kendi temenni ve isteklerinden sıyrılıp bütün işlerini Allah'a tefviz ederek neticede O'nun huzurunda bir görüntü/silüet haline gelen kişilere Rableri tarafından ilham olarak verilen, zan ve ihtilafa düşmeksizin sırlarda gerçekleşen ilimdir[66]. Kanaatimizce Cüneyd-i Bağdadî "ilham olarak verilen, zan ve ihtilafa düşmeksizin sırlarda gerçekleşen ilimdir." şeklinde yaptığı tarifle ilm-i ledünnînin kesben değil de ilâhî bir ilham ile sırlarda gerçekleşen böylece içerisinde zan ve ihtilaf olmayıp yakînî ilim mertebelerinden sayılan bir ilim olduğunu kast etmektedir. Her kim ki böyle bir ilme sahip olursa bazı sırları zan ve ihtilafa düşmeksizin bilir. Böylece Allâmu'l-guyûb olan Allah'ın muradıyla gaybın hazineleri onun kalp gözüne açılır ve melâike-i kirâm ve ervâh-ı evliyâi'l-fihâm vb gibi bazı melekûtî sırlara vakıf olur ve onları zan ve

64 İlm-i ledün tarifine geçmeden önce bir hususu belirtmekte fayda var. Cüneyd-i Bağdadî ilimleri nazarî ve ilhamî ilim olarak ikiye ayırır. Nazarî ilim aklî istidalallerle elde edilen ve avamın sahip olduğu ilimdir. İlhamî ilim ise Allah'tan hakkıyla sakınan havassın ilmidir. Bu iki ilim aslında birbirinden farklı değildir ancak aralarında derece farkı vardır. "Velîlerinden hass olanlar, ma'rifetin en yüksek derecesindedirler ama onun ne gayesine ne de sonuna ulaşmamışlardır. Umum müminler ise ma'rifetin evvelindendirler. Marifetin, ariflerden, yükseğine ve aşağısına şâhidleri ve delilleri vardır. Marifetin aşağısına şâhid, Allah'ın tevhîdini ikrâr, Ondan başka olan putları atmak, Onu, kitabını ve kitabında olan emir ve nehyini tasdiktir. Yükseğine şâhid ise Onda (Allah'ta) Onun hakkını yerine getirmek, her vakitte Ondan korkmak, Onu bütün yaratıklarına tercih etmek, yüksek ahlâka uymak, Ona yaklaştırmayan şeyden kaçmaktır.

"Bir adam (tasavvur edelim) ki ilmin hakikati kendinde hâsıl olmuş ve dînî ilim, kendi icâplarını tamamiyle yerine getirmesini ondan istemiş, o da kendini amele vakfetmiştir. Sıfatla (beşerî istekleriyle) ilmin istekleri bir arada bulunmaz. Bu ikisi arasında ihtilâf olduğu zaman huzuru, cem'i ve (amele) devamı ile Hakka dönme ilmini anlar. Bu takdirde sığar (mahviyyet), zillet, iftikâr ve azlık gelir. Böylece Allah'a döner. Hakikat ilminin yükünü taşıma hususunda kendisine yardım etmesini Allah'tan ister. Bu mertebede o, ikinci tip bilginin taleplerini taşımağa muktedir olur. Hareketlerine rûhî arzulan hâkim olmakla bunu yapar. Birinci tip bilginin hakikatinden haberdar olmaz (onu unutur). İkinci bilginin gereğini yapar. Birinci bilgiyi unutur, onun emirlerini yapamaz, şartlarını yerine getiremez. İki ilim (yani nazarî ilim ile ilhâmî ilim) birleştiği zaman ikincinin varlığında birincinin yokluğunu anlar." Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdadî ve Mektupları*, Yeni Ufuklar, tsz., s. 173-176.

65 Müellif haşiyede ledünnî kelimesi ile ilgili şunları söylemektedir. Ben diyorum ki Sıhah'ta da ifade edildiği gibi ledünnî kelimesindeki nunun şeddeli olması semaîdir. Nitekim مَنِّي عنَي لدنَي gibi bazı kelimelerin sonuna kelimenin sonunun sükûnunu korumak için kıyasî olarak değil ama semaî olarak nun-u vikâye ziyade edilir. Bkz.: Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 2a-2b.

66 Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdadî ve Mektupları*, Yeni Ufuklar, trsz., s.177; Hucvirî, *a.g.e.,* s. 346; Abdulkerim Kuşeyrî, *a.g.e.,* s. 559-560; Ayrıca bkz.: Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *a.g.e.,* s. 149. Gazzali Mükaşefe ilmi adını verdiği ilm-i ledünnîyi benzer şekilde tarif etmektedir. Bkz.: İmam Gazâli, *İhyau Ulûmi'd-din*, Terc.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1975, c. I, s. 57.

ihtilaf olmaksızın bilir. Onları ayan beyân gördüğü halde nasıl bilmesin ki. Cüneyd-i Bağdadî'nin tariften muradı bu olmalıdır[67].

Bazı ehl-i kubûr ve hakâik-i eşya hakkında kalemle yazılan sırlar gibi melekût alemine ait hallere muttali olduğunda bu elde ettiği bilgi ve doğruluk derecesi artar. Bil ki ilm-i ledünnînin acaib ve garaib halleri bitmez. Bilmez misin ki Hızır (as) gemiyi deldiğinde ona Andolsun ki sen, (vebali) büyük bir iş yaptın[68]. denildi. Bir çocuğu öldürdüğünde Andolsun ki sen, kötü (şeriate uymayan) bir şey yaptın[69]. denildi. Yıkılmak üzere olan duvar düzelttiğinde Eğer sen dileseydin, elbette onun (bu hizmetin) için bir ücret alırdın[70]. denildi. Zahiren gördükleri hakkında itiraz eden kişiye (Hz. Musa), Hızır (as) Bu, benimle senin aranda ayrılıktır. Sabırlı olmaya güç yetiremediğin şey(ler)in te'vîlini (yorumunu) sana haber vereceğim[71]. dedi. Aynı şekilde müfessirlerin beyânlarından anlaşılmaktadır ki ilm-i ledünnî, Allah'ın azabına dair bazı kabir hallerini görmekten dolayı O'nun gazabından havf ve haşyeti artırdığı için kişinin imanı kemale erip imanın emniyeti galip olur, telbis-i İblis ve habis ruhlu şüphecilerin etkisi ile şüpheye düşmez. Aynı şekilde kişinin yakîn duygusu ve cezmi, hayır hakkındaki kalp samimiyeti ve azmi artar. Yine şüphelilerin şüphesi ortaya çıkıp yakın düşmanların[72] galibiyeti gerçekleşmez. Cesetlere ruhun üflenişini, kabirlerdekilerin dirilişini, mahşer ehlinin toplanışını, yeniden dirilişin dehşetini, iyi ve kötü amellerin Allah'ın huzurunda adalet terazisiyle tartılışını, kötü ameli çok olan şerlilerin azaba düçar oluşunu, ehl-i imana kitaplarının sağdan, ehl-i küfre ise arkalarından verilişini, naim cennetlerini, Kahhar olan Allah'ın kahrının cehennem ateşi ile kâfirler üzerinde zahir olması için sırat köprüsünün cehennemin üzerinde kurulmasını, deccâl-i acûl-i lecûc, dâbbetü'l-arz, ye'cüc-me'cüc'ün ortaya çıkışını, Hz. İsa'nın nüzulünü, Mehdi'nin zuhurunu yakinen bilir. Ona ne felsefe ne de şeytan kalbine şüphe, tuğyan, zan, fücur ve isyan sokarak galip olamaz. Dünya konusunda az bir varlık ile yetinir, aslî ihtiyaçlarından fazlasını istemez. Hırs, tamah, züll ve kebedi terkeder. Günah, kibir ve hasetten kurtulur. Aynı şekilde hemz, lemz, gamz ve

67 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 2b. Cüneyd-i Bağdadî ilm-i ledünü ilhamla eş olarak kabul eder ve İspirî'nin açıklamalarına paralel olarak şunları söyler: "Onların şimdi Allah hakkındaki bilgisi, Allah'ın kendilerine verdiği ilhâma dayanır. Kendi ferdiyetleriyle Allah'ı bilmiş değillerdir. Çünkü onlar kuvvet mahalline giderler ve Allah ile gerçek ülfete ererler. Akılları kendilerinden gider ve varın, yoğun vasıfları kendilerine Allah'tan doğar, eşyânın mâhiyetini anlarlar." Bkz.: Süleyman Ateş, *a.g.e.,* s. 178.

68 Kehf, 18/71.

69 Kehf, 18/74.

70 Kehf, 18/77.

71 Kehf, 18/78.

72 Haşiye: Yakın düşman nefs-i emmare ve şeytan-ı mekkâredir. Bu ikisinin düşmanlığı sabittir. Hadis-i şerifte insan için apaçık yakın düşman oldukları ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şeytan İbn-i Adem'e kan yoluyla girer." Bkz.: Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 3a.

nemime gibi diğer ahlak-ı zemimeyi terk eder. Emelini kısa, amelini çok tutar, ecelini bekler ve onun acaib hallerini öğrenmeye çalışır. Böylece eceline hazırlık yapar. Az bir yiyecekle iktifa eder, sihirli dünyaya, hileli şeytana ve nefs-i emmâreye aldanmaz. Bütün bunlar ilm-i ledünnînin bereketiyle gerçekleşir. Nitekim bunlar cahil ümmîlere gizli kalsa da ilmî bir nazara sahip olanlara gizli kalmaz. Cüneyd-i Bağdadî'nin sözlerinden aşkın bir ilham aracılığıyla bunlar akla gelmektedir. Ancak bu konu ve makamda söz söyleme gücü ve yetkisi ehlinindir[73].

5.5. Ahfa Kalesi ve Ma'rifet-i Hassa Matlabı

Ahfa kalesinde marifet-i hassa makamını elde etmenin anahtarı mâsivâyı terketmek ve Allah'a sıdk ile muhabbet duymaktır. Salik bu anahtar ile beşinci kalenin kapısını açar ve beşinci matlab olan marifeti elde eder. Marifet Allah'ı zan, şek ve batıl vehimlerden beri olarak bilmektir. Beşinci kalenin engeli aynı şekilde günahlara dönmektir. Şayet günaha dönerse beşinci kaleden çıkarılıp birinci kaleye geri gönderilir. Birinci kalenin halkı arasına katılır ve onların sıfatlarıyla vasıflanır. Zikredilen engeller sebebiyle helak olmasından korkulur. Şayet günaha geri dönmezse Allah'ın lütfuyla altıncı kalenin kapısına sağdan ve soldan ulaşır ve anahtarıyla kapıyı açar. Yakinen bileceksin. Tevfik Allah'tandır[74].

Mukaddimede marifet hakkında şu bilgiler yer almaktadır: Kulun Rabbini bilmesi Allah'ın ezelî, ebedî, hayy, kayyum, alîm, semi', basîr, kâdir, mürîd, mütekellim olması; cisim, cevher, araz, mütecezzî ve mütemekkin olmaması; ona bir şeyin benzememesi ve O'nun bir şeye benzememesi; ehad, samed, doğmamış ve doğurulmamış, eşi ve benzeri olmaması yönüyledir. Bu hususlar avam ve havassın müşterek marifetidir. Nitekim her mü'min erkek ve kadın böyle iman etmeli ve bunun ardından zan ve şekten kurtulmalıdır. Bu da kulun Rabbini kendi nefsinde ortaya çıkan eserlerini O'nun izniyle bilmesiyle gerçekleşir. Derin deryanın üzerinde batmadan yürüyüp onu batmaktan ancak Allah'ın kurtardığını, havada düşmeden uçup onu düşmekten ancak Allah'ın koruduğunu bilir. Yine Hz. Peygamber'i hilye ve şemailiyle görüp ondan bir müşkil iş hakkından yardım istediğinde, örneğin felç hastalığına müptela olup yürümekten ümidini kaybettiği halde Rasulullah (sav)'a dua etmesinin ardından Allah'ın iradesiyle aniden iyileşir ve onu felçten yalnız Allah'ın koruduğunu bilir. Diğer harikulade olaylar ve kerametleri de buna kıyaslamak mümkündür. Havâss-ı evliya Rablerini nefislerindeki bu eserleri ile bilirler. Diğer insanlar ise duydukları ile bilirler. Bu ikisi arasında büyük bir fark vardır[75].

73 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 2a-3b.

74 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 10b.

75 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 3b-4a. İbni Haldun'a göre son makam marifettir. Bkz.: İbni Haldun, *Mukaddime*, s. 850. Ayrıca Hucvirî marifeti ilmî ve halî marifet şeklinde ikiye ayırır. İlmî

el-İspirî Masivâyı terk konusunda risâlede detaylı bilgi vermektedir. Ona göre mâsivâyı terk iki çeşittir.

Salikin zaruri ihtiyaçlarını gidermekle yetinip fazlasını istemeyi terketmesi, sahip olduğu şeylerin azalarak bir gün elbette biteceği hususunda endişe duymamasıdır. Salikin bu tür endişeler taşımaması bilakis Allah'ın lütfunu düşünüp kalbinin mutmain olması; malın tükenmesinden korkmaması, bilakis "malın tükenmesi Allah'ın kereminin tükenmesini ve sebeplerin ortadan kalkmasını gerektirmez. Mal tükendiğinde şer'i sebeplere sarılıp cömert ve kerim olan Allah'a tevekkül ederim." demesi gerekir. Böylece Allah'a güvenerek şeytanın vesvesesini ve tuğyanın havâtırını reddeder. İşte bu durum elinde herhangi bir malı olmasa da onun için bir zenginliktir. Mâsivâyı hakkıyla terketmek, günlük geçinebileceği kadar bir yiyecek kazanmakla yetinmektir. Böylece fazla kazanma endişesi taşımayıp ilim tahsili ve ibadetle meşgul olur. Allah'tan ölüm vakti gelinceye kadar günlük zaruri ihtiyaçlarını giderebilecek kadar mal ile yetinir ve her namaz ve ibadet vaktinin ardından hüsn-i hatime ve hayırlı bir akıbet ister. Ölüm vakti geldiğinde yapmış olduğu mücâhedenin etkisi ortaya çıkar ve ruhunu saadet ve selametle teslim edererek "Ey mutmain olan nefs! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! (İyi) kullarımın arasına ve cennetime gir[76]." hitabına müstehak olur.

Salikin sahip olduğu bütün malını terk edip nakit, akar ve metâ olarak fakirlere infak etmesidir. Mâsivâyı terk etmenin bu çeşidi korku ve tehlikeden uzak değildir. Özellikle ömrünün yarısı zenginlik ve refah içerisinde geçmişse ona fakirliğin sıkıntılarına ve kaybetmenin acısına sabretmek ağır gelir. Vesvese ve havâtırın ona musallat olmasından korkulur. Fakirliğin sıkıntısını yaşadığından kendi kendine şöyle der: "Sen Allah rızası için mâsivâyı terkettiğin halde eğer senden razı ise neden bu sıkıntılardan kurtarmıyor, razı değilse mâsivâyı terketmenin ne faydası var. Böyle bir terkin aslı yoktur." Bu vesvese onu ilhâda ve inanması gereken şeyleri inkara sürükler. Allah korusun iman dairesinin dışına çıkar.

Birinci kısım salik için daha kolay ve helaka sürükleyen şeylerden daha uzaktır. Evet, İbrahim b. Ethem, Şeyh Attar gibi bazı selef ikinci yolu seçmiştir. Muhtemelen onlar nefisleri Allah'ın keremi ile mutmain olduktan sonra bu yolu seçtiler. Çünkü Allah'ın keremi sahip oldukları mallardan daha güvenli olmuştur. Yine onların mücâhede, riyazet, kanaat ve fakirliğin sıkıntıları ve kaybetmenin acısına sabır hallerinde

---

mârifet her şeyin temelidir. Çünkü cinler ve insanlar sırf Allah'ı tanımak için yaratılmıştır (ez-Zâriyât 51/56). Sûfîler, ilmî mârifet yanında "kulun Allah'a karşı tutum ve duruşunun sağlıklı olması" anlamında ikinci bir mârifetten bahsetmişler, bunun ilmî mârifetten daha faziletli olduğunu, zira sağlıklı bir halin daima sağlıklı bir ilmi gerektirmekle beraber sağlıklı bir ilmin her zaman sağlıklı bir hali içermediğini söylemişlerdir. Bkz.: Hucvirî, *a.g.e.,* s. 331-332.

76 Fecr, 89/27-30.

temkin ehli olduktan sonra bu ikinci kısmı seçtikleri de söylenebilir. Her kim ki bu mertebeye ulaşırsa ikinci kısmı seçmesi ona zarar vermez. Tam tersine kısa zamanda velâyet mertebesine ulaştırır. Böylece zan, şekk, bâtıl vehim, havâtır-ı âtıle, ahlak-ı zemîme, şeytanın hilesi, nefs-i emmârenin sataşması gibi kötü hallerden kurtulur. Sanki ikinci defa doğmuştur. Fenâdan fâni olmuş, bekânın saadet iklimine intikal etmiştir. Bu âlemde, geçmiş evliyaların ve şehitlerin ruhlarını görür, onlarla ve hafaza melekleri, cinlerin iyi olanları ve veli insanlarla ünsiyet kurar. Her şey Allah'a aittir. Dilediğini dilediğine verir. Onun vermesine kimse mani olamayacağı gibi hükmüne de kimse karşı gelemez. O dilediğini dileyen, istediğini yapandır. O her gün bir yaratmadadır. O her şeye kadirdir.

Salik bu iki kısmı bildiğinde mâsivâyı terk etmenin elindeki her şeyi infak etmekle sınırlı olmadığını, ihtiyaçtan fazlasını istemeyi terk etmenin mâsivâyı terk sayıldığını bilir. Nitekim bu kısım ikincisinin aksine tehlikelerden uzak ve salik için kolay olmakla birlikte onu hedefe ulaştırır. Çünkü bu yol işaret edildiği gibi korku ve tehlikelerden tamamen uzak değildir. Salik için dünya malını artırmaya rağbet etmemek daha kolaydır. Salik zaruri ihtiyaçlarını giderecek miktar malla yetinir ve Allah'ın rızasına erişmek için ahlakını güzelleştirmeye çalışır. Bunun için riyazet, mücâhede, sıdk ve ihlas gerekir. Allah ihlaslı bir şekilde mücâhede edenlerin emeklerini zayi etmez[77].

5.6. Letâif-i Nefs Kalesi ve Müşahede-i Mahsûsa Matlabı

Letâif-i nefs kalesinde müşahede-i mahsusa makamını elde etmenin anahtarı Allah'ın mahza meşiyyetidir. Ancak Allah'ın bazı sadık ve muhlis kullarına lütuf ve kerem dilemesiyle bu mertebeye erişilir. Allah'ın keremine mazhar olan bu kullar mahza meşiyyet anahtarıyla altıncı kalenin kapısını açar ve altıncı matlab olan müşahedeyi elde eder. Altıncı kalenin engeli başkasına meyletmektir. Kalbin nefs-i emmârenin etkisiyle kullara, dünya metâına ve cennet nimetlerine bakmasıdır. Bütün bunlar ancak mâsivâyı terkedip tüm benliği ile Allah'a yönelen salikin ulaşabileceği asli hedef için birer perdedir[78].

El-İspirî risâlenin mukaddime bölümünde müşahede ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Müşahede, Allah'ın rızasına uygun olarak O'nda fani olan sadık ve muhib kulların kalbinde ortaya çıkan lezzet ve safvetten ibarettir. Bu müşahedenin en bariz tariflerindendir. Denilmiştir ki müşahede bazı arif kulların kalbinde Allah'ın rızasına uygun olarak ortaya çıkan işaret/aydınlanma halinden ibarettir. Bu hal müşahede mertebesine erip bu hali vasf edenlerin bile vasf etmelerine sığmaz. Seyyid

77 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 11a-12a.

78 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 10b-11a.

Şerif Cürcanî "Müşahede, eşyanın tevhîd delilleriyle ve Cenab-ı Hakk'ın eşyadaki tecellilerinin karşılığı olarak görülmesidir. Bu durum Allah'ın her şeyde zuhur etmesinin neticesinde ortaya çıkan bir keyfiyettir[79]" şeklinde tarif etmiştir. Cürcanî'nin bu tarifi üzerinde duran el-İspirî tarifin yanlış anlaşılmaya müsait olduğuna ve eşyanın Allah'ın vücudunun zahiri olduğu şeklinde anlaşılabileceğine dikkat çeker. Ona göre müşahede, eşyayı Allah'ın yaratmasının bir eseri olarak görmektir. Böylece her şey Allah'ın zuhur ve vücudunun delili olur[80].

Sonuç

Ömer b. Ali el-İspirî'nin *Husûnü'l-Metâlib* adlı eseri sembolik dille yazılmış bir seyr ü sülûk risâlesidir. Bu risâlede ruhânî tarikatların seyr ü sülûk eğitiminde esas aldıkları letâif-i sitte *(kalp, ruh, sır, hafî, ahfa ve latife-i nefs)* iç içe yükselen altı kaleye benzetilmiş; *iman, tevbe, rıza, ilm-i ledünnî, ma'rifet-i hassa ve müşâhede-i mahsûsa* şeklinde sıralanan makamlar ise her biri bir kaleye karşılık gelecek şekilde tasvir edilmiştir. Makamların elde edilmesini sağlayan *ikrar, istiğfar, ibadet, zikir, terk-i masivâ* ve *mahza meşiyyet* şeklinde sıralanan riyazet ve mücahede unsurları ise kalelerin anahtarları olarak kabul edilmiştir. Salik bu anahtarları kullanarak makamları elde edecek ve letâif eğitimini tamamlayacaktır. Saliki bu yolda engelleyen mühlikat unsurları ise akabe kavramı ile ifade edilmiş ve bu akabeler *huzûzu'n-nefs, ahlak-ı zemîme, fâsıklarla beraber olma, yedi düşmandan (göz, kulak, dil, el, ayak, mide ve ferc) gelen şeytanî vesvese, musîbete tahammülsüzlük, günaha dönme ve meyl-i mâsivâ* şeklinde sıralanmıştır.

Kaynakça

Ankaravî, İsmail Rüsûhî, **Minhâcü'l-Fukarâ**, Haz.: Safi Arpaguş, Vefa Yay., İstanbul 2008.

Ateş, Süleyman, **Cüneyd-i Bağdadî ve Mektupları**, Yeni Ufuklar, trsz.

Atasağun, Galip, **"Sembol ve Sembolizm"**, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1997, sayı: 7.

79 Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Haz: Mustafa Ebu Yakup, Müessesetü'l-Hüsna, Casablanca 2006, s. 118.

80 Ömer b. Ali el-İspirî, *a.g.e.,* vr. 3b-4a. Sühreverdî müşahede ile ilgili şunları söylemektedir. "Kula müşahede hali ihsan edilince murakabesi istikrar bulur ve onun makamı olur. Müşahededе diğerlerinde olduğu gibi, önce perdelenmeyle değişen ve tecelli ile açılan bir hal olur. Sonra makam olur ve müşahede güneşi perdelenerek tutulmaktan kurtulur. Sonra müşahede makamında birtakım haller, gelişmeler, fena halinin gerçekleşip beka haline geçmek ve ayne'l-yakîn halinden hakka'l-yakîne terakki gibi, bir halden kendisinden daha yüce bir hale terakkiyat, manevî yükselmeler söz konusudur. Hakka'l-yakîn hali geldiğinde kalbin iç zarını yakarak tamamen açar. Bu müşahedenin en yüksek kısmıdır. Bkz.: Şihabuddin Sühreverdî, *a.g.e.,* s. 607.

Bilgegil, Kaya, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri I Belâğat**, Sevinç Matbaası, Ankara 1980.

Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ağaç Yay., İstanbul 2009.

Ceyhan, Semih, **"Vârid"**, *DİA,* XLII.

Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, **el-Lüma'-İslâm Tasavvufu**, Terc.: Hasan Kamil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 2012.

Göztepe, Yüksel, **"Hal ve Makamların Analizine Yönelik İlk Girişimler"**, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XII/2, 2008.

Gündüz, İrfan, **Gümüşhânevi Ahmed Ziyauddin**, Seçil Ofset, İstanbul tsz,.

el-Herevî, **Hâce Abdullah el-Ensârî, Menazilü's-Sârîn**, Terc.: Abdurrezak Tek, Emin Yay., Bursa 2008.

Hucvirî, Ali b. Osman, **Keşfu'l-Mahcûb - Hakikat Bilgisi**, Terc.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2010.

İbni Haldun, **Mukaddime,** Terc: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2012, c. II.

İmam Gazzalî, **İhyau Ulûmi'd-din**, Terc.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1975, c. I.

----------, **Minhâcü'l-Ârifin ile'l-Cenneti**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.

Kılıç, Sadık, **İslâm'da Sembolik Dil,** İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

Konur, Himmet, **"Makamlar ve Haller"**, *D.E.U ilahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı X, İzmir 1995.

Köle, Bekir, **Zeynüddin-i Hâfî ve Eserlerinde Tasavvufî Görüşleri**, Doktora Tezi, Ankara 2009.

Kuşeyrî, Abdulkerim , **Kuşeyrî Risâlesi**, Ter.: Dilaver Selvi, Semerkant Yay., İstanbul 2005.

Kübrâ, Necmüddin, **Tasavvufî Hayat**, Haz.: Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 1996.

Muhammed Sadık, **Risâle-i Mahbûb,** Haz.: Yusuf Turan Günaydın, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2013.

Ömer b. Ali el-İspirî, **Husûnü'l-Metâlib**, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp.,

Arapça, no: 883.

Öngören, Reşat, **Alimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye,** İnsan Yay., İstanbul 2012.

----------, "**Zeyniyye**", *DİA,* XL.

Seyyid Cafer Seccadî, **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

Seyyid Mustafa Rasim Efendi, **Tasavvuf Sözlüğü**, Haz.: İhsan Kara, İnsan Yay., İstanbul 2013.

Seyyid Şerif Cürcânî, **et-Ta'rifât**, Haz: Mustafa Ebu Yakup, Müessesetü'l-Hüsna, Casablanca 2006.

Sühreverdî, Şihabuddin, **Âvârifü'l-Meârif - Gerçek Tasavvuf**, Terc.: Dilaver Selvi, Semerkant Yay., İstanbul 2011.

Tosun, Necdet, **Bahâeddin Nakşbend**, İnsan Yay., İstanbul 2012.

Türer, Osman, **"Latîfe"**, *DİA,* XXVII.

---------- **"Letâif-i Hamse"**, *DİA,* XXVII.

Uluç, Tahir, **İbn Arabî'de Sembolizm**, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay., İstanbul 1999.

----------, **"Akabe"**, *DİA,* II.

----------, **"Makam"**, *DİA,* XXVII.